

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 5.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.5.4>

УДК 351.96

О. Р. Антонова,

д. держ. упр., доцент, професор кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін, Льотна академія Національного авіаційного університету,

м. Кропивницький

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6575-7915>

**ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ВИЩУ ОСВІТУ У
ВОЄННИЙ ЧАС: РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ
УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

O. Antonova,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Law and Social and Humanitarian Disciplines, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi

**PARLIAMENTARY CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF HUMAN
RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN RIGHTS AND CITIZENS ON
HIGHER EDUCATION IN WARTIME: THE ROLE OF THE
AUTHORIZED SUPREME COUNCIL OF UKRAINE ON HUMAN
RIGHTS**

Стаття присвячена дослідженню діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, як інституту державної влади, що має особливий статус у сфері здійснення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на вищу освіту у воєнний час та захисту цих прав у разі їх порушення.

У статті вперше здійснено комплексний загальнотеоретичний аналіз конституційних прав і свобод людини і громадянина на вищу освіту та репрезентовано узагальнення результатів парламентського контролю з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за дотриманням цих конституційних прав у воєнний час.

За результатами досліджуваної доведено, що право на вищу освіту за своєю природою належить до конституційного, оскільки забезпечене і гарантоване державою (статті 3, 22, 64, 102 Конституції України), має підвищений рівень захисту з боку держави (статті 24, 55 Конституції України), є невідчужуваним (стаття 21 Конституції України) та належить кожному (стаття 53 Конституції України). Водночас, на період дії правового режиму воєнного стану це право може обмежуватися.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є інститутом, який має винятковий конституційний статус у здійсненні парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина на вищу освіту, оскільки даний вид контролю: здійснюється на постійній основі за різноманітними формами контролю – моніторинг, перевірка, опитування, експертний аналіз чинного законодавства та проєктів законів тощо; передбачає безперешкодне відвідування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установи, організацій; відбувається за участю представників громадських організацій, експертів, вчених; передбачає можливість відкриття провадження за гнучкою і неформальною процедурою; може завершуватися таким актом реагування, як Конституційне подання Уповноваженого з метою вирішення питання про відповідність законодавству України у сфері вищої освіти Конституції України.

The article is devoted to the study of the activities of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, as an institution of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, as an institution of parliamentary control over the observance of constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine in the field of higher education during wartime and the protection of these rights in case of their violation.

In the article, for the first time, a comprehensive general theoretical analysis of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen to obtain higher education was conducted and the results of parliamentary control by the Commissioner for Human Rights regarding the observance of these constitutional rights in wartime were summarized.

According to the results of the study, it was proved that the right to higher education by its nature belongs to the constitutional right, since it is provided and guaranteed by the state (Articles 3, 22, 64, 102 of the Constitution of Ukraine), has a higher level of protection. from the state (Articles 24, 55 of the Constitution of Ukraine), is inalienable (Article 21 of the Constitution of Ukraine) and belongs to everyone (Article 53 of the Constitution of Ukraine). At the same time, this right may be limited for the period of the legal regime of martial law.

The Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine is an institution that has an exclusive constitutional status in the exercise of parliamentary control over the observance of human and citizen rights and freedoms in higher education, since this type of control: is carried out constantly in the form of monitoring, inspections, surveys, expert analysis of current legislation and draft laws, etc.; ensures unimpeded visits to state authorities, local governments, enterprises, institutions, and organizations; takes place with the participation of representatives of public organizations, experts, scientists; provides for the possibility of opening proceedings according to a flexible and informal procedure; may result in such a response act as a constitutional submission by the Commissioner for the purpose of resolving the issue of compliance of Ukrainian legislation in the field of higher education with the Constitution of Ukraine.

Ключові слова: правовий режим воєнного стану, парламентський контроль, контрольна функція, права людини та основоположні свободи, національне законодавство, європейська інтеграція, правовідносини у сфері вищої освіти, безпекова ситуація, Конституційний Суд України, імплементація, національний інститут з прав людини, рішення європейського суду з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини)

Keywords: legal regime of martial law, parliamentary control, control function, human rights and fundamental freedoms, national legislation, European integration, legal relations in the field of higher education, security situation, Constitutional Court of Ukraine, implementation, national human rights institute, decision of the European Court on human rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols) (European Convention on Human Rights).

Постановка проблеми. Конституційне право на вищу освіту є одним із найважливіших соціально-культурних прав людини, оскільки освіта є підґрунтям інтелектуального, духовного та соціально-економічного розвитку суспільства і держави. Водночас, конституційне право на вищу освіту може обмежуватися на період дії правового режиму воєнного стану. Тому, саме у цей час здійснення контролю за додержанням прав людини та основоположних свобод, зокрема права на вищу освіту та відповідно попередження й прискання порушень з боку органів публічної влади та їх посадових осіб є першочерговим завданням правоохоронних і правозахисних органів держави. У цьому контексті слід зазначити, що серед правозахисної структури, яка спрямовує свою діяльність на захист прав та основоположних свобод людини і громадянина на вищу освіту – не виокремлено інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Втім його контрольні повноваження (статті 101 Конституції України), мета діяльності (стаття 3 Закону України «Про

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») та інституційна структура, свідчать про значимість українського омбудсмена у здійсненні позасудового контролю за додержанням прав та основоположних свобод людини і громадянина на вищу освіту.

Потреба постає у здійсненні науково-практичного обґрунтування цього питання. Лише загальнотеоретичний аналіз права на вищу освіту та узагальнена практика парламентського контролю з боку Уповноваженого за додержанням прав і свобод людини і громадянина на вищу освіту, визначають місце українського омбудсмена у системі контролю і захисту зазначених конституційних прав і свобод у воєнний час.

Останні дослідження і публікації. Вагомий внесок у процес здійснення парламентського контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина та дослідження права на освіту вносять українські вчені: Б. Андрусишин [1], О. Альонкін [2], О. Антонова [3, 4], С. Банах [5], В. Боняк [6], О. Журавська [7], Є. Красняков [8], Т. Кузьма [9], О. Кулініч [10], М. Курко [11], Л. Чулінда [12] та інші. Проте ці дослідження не присвячувалися комплексному осмисленню проблеми участі Уповноваженого, як інституту контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина на вищу освіту, що в котре свідчить про об'єктивну необхідність подальшого дослідження зазначеної наукової проблеми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у науково-практичному обґрунтуванні діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, як інституту парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина на вищу освіту у воєнний час та захисту цих прав у разі їх порушення.

Виклад основного матеріалу. Україна, як повноправний член світового співтовариства, що прагне до європейської інтеграції, проголосила права людини та основоположні свободи найвищою цінністю. У статті 3

Конституції України визначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [13].

З цього випливає, що держава бере на себе зобов'язання з реалізації проголошених прав і свобод людини і громадянина та, відповідно, створити механізм захисту порушених прав.

Дієвою і невід'ємною інституцією у механізмі захисту цих прав є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), як національний інститут з прав людини, діяльність якого передбачена Конституцією України (стаття 101 Конституції України) [13], Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [14] та спрямована на виконання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) [15].

Визначені на конституційному рівні повноваження Уповноваженого надали йому широкі можливості у сфері захисту прав людини та основоположних свобод. Такий обсяг повноважень українського омбудсмена відповідає «сильній моделі», за якої правозахисник:

володіє високим конституційним статусом (статті 55, 85, 101 Конституції України [13]);

одноосібно здійснює контрольну функцію - парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції (стаття 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [14]);

має виключну незалежність від будь-якого органу державної влади або місцевого самоврядування, їх посадових осіб (стаття 2 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [14]);

наділений широкою юрисдикцією, яка поширюється як на органи державної влади, включаючи суди, так і на органи місцевого самоврядування та громадський сектор (стаття 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [14]).

Інакше кажучи, винятковість Українського омбудсмена полягає у тому, що він, у разі виявлення випадків порушення прав і свобод людини і громадянина, може:

по-перше, відкривати провадження за гнучкою і неформальною процедурою;

по-друге, приймати чесні і справедливі рішення, посилаючись не лише на норми національного та міжнародного законодавства у сфері прав і свобод людини і громадянина, а й на життєвий досвід та керуватися внутрішніми переконаннями.

Зосередимо увагу на діяльності Уповноваженого у сфері вищої освіти.

Але перед усе окреслимо правову природу конституційного права на вищу освіту. Із положень статті 53 Конституції України вбачається, що кожен має право на освіту, а держава, в свою чергу, забезпечує: доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [13].

Основним законом також передбачено, що в Україні створюються рівні умови доступу до освіти; ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти; право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак [13].

Тобто, право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видах, у тому числі шляхом здобуття вищої освіти.

Не викликає сумніву, що право на вищу освіту перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими правами і свободами людини і громадянина, тому для більшості прав і свобод реалізація права на вищу освіту є базовою умовою. Прикладом слугує:

право на працю, що включає можливість вибору професії та роду трудової діяльності, яку громадянин вільно обирає або на яку вільно погоджується (частина перша статті 43 Конституції України [13]);

право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48 Конституції України [13]);

право на вільний та всебічний розвиток особистості (стаття 23 Конституції України [13]).

Водночас, не можна у повній мірі скористатися конституційним правом на вищу освіту без належного рівня гарантій особистих прав і свобод, зокрема забезпечення:

права на життя (стаття 27 Конституції України [13]);

права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання (стаття 33 Конституції України [13]);

права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34 Конституції України [13]);

права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (стаття 54 Конституції України [13]) тощо.

Зважаючи на притаманні праву на вищу освіту особливості, можна стверджувати, що воно має всі якості конституційного права, оскільки воно:

забезпечене і гарантоване державою (статті 3, 22, 64, 102 Конституції України [13]);

має підвищений рівень захисту з боку держави (статті 24, 55 Конституції України [13]);

є невідчужуваним (стаття 21 Конституції України [13]);

належить кожному (стаття 53 Конституції України [13]).

Така кореляція прав і свобод у сфері вищої освіти та рівень їх конституційної гарантованості вимагає особливого підходу до здійснення контролю за їх додержанням. З боку Уповноваженого найпоширенішими формами контролю за додержанням зазначених вище прав і свобод є [14]:

моніторинг (виїзний/безвиїзний) оцінювання стану дотримання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами права на вищу освіту, а також прогнозування можливих загроз і запобігання порушенням зазначеного права;

проведення перевірок за додержанням прав і свобод людини і громадянина у сфері вищої освіти з метою підтвердження або спростування повідомлення про порушення права у зверненнях громадян до Уповноваженого або в іншій інформації, яка надійшла до Уповноваженого;

внесення пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у сфері захисту прав людини та основоположних свобод, імплементації в національне законодавство рішень Європейського суду з прав людини у сфер захисту права на вищу освіту.

Для здійснення комплексної оцінки проведених Уповноваженим заходів контролю, реалізації контрольної функції, нами проаналізовано публічну інформацію щодо додержання прав і свобод людини і громадянина у сфері вищої освіти, розміщену на офіційному сайті Уповноваженого та зміст Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 рік (далі – Щорічна доповідь). Довідково повідомляємо, що

Щорічна доповідь за 2022 рік буде подано Уповноваженим до Верховної Ради України до 20 березня поточного року.

З матеріалів Щорічної доповіді (Розділ 4 «Соціальні, економічні та культурні права») вбачається, що за звітний період до Уповноваженого найчастіше зверталися здобувачі вищої освіти, а також їхні представники для відновлення права на здобуття вищої освіти, отримання документів про освіту та щодо проведення реорганізації закладів освіти [16].

Також встановлено, що останній моніторинг щодо додержання права на вищу освіту в умовах воєнного стану, зокрема на території непідконтрольній Україні, проведено працівниками Секретаріату Уповноваженого у червні 2022 року. Результати моніторингу свідчать, що станом на 01.06.2022 з тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей було евакуйовано 32 заклади вищої освіти, 42 коледжі та 64 філії закладів вищої освіти. Втім, 10 закладів фахової передвищої та вищої освіти Запорізької (1), Луганської (2), Харківської (4) та Херсонської (3) областей не переміщені та залишилися на тимчасово окупованій території [17]. Цим закладам Міністерством освіти і науки України (далі – МОН) було заблоковано доступ до Єдиної державної електронної бази з питань освіти. В результаті – 2727 здобувачів освіти вищезазначених закладів були позбавлені доступу до вищої освіти та не змогли вчасно отримати документи про освіту.

Мали також місце випадки, коли керівники закладів вищої освіти приймали рішення всупереч інтересів здобувачів вищої освіти. Підтвердженням цьому є повідомлення від батьків українських студентів, які перебувають за кордоном, про відмову їх дітям (студентам) у переведенні на індивідуальний графік навчання та про безпідставні вимоги викладачів з'являтися в заклад вищої освіти для складання сесійних іспитів.

Наразі, станом на 1 січня 2023 року, за повідомленням МОН, завершено процес тимчасового переміщення закладів фахової передвищої та вищої освіти державної форми власності, що належать до сфери управління

МОН, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства культури та інформаційної політики України. Переміщення відокремлених структурних підрозділів закладів фахової передвищої та вищої освіти, зокрема й приватної форми власності, – продовжується.

Враховуючи виявлені недоліки, Секретаріатом Уповноваженого було підготовлено відповідний акт реагування (подання Уповноваженого) до МОН з рекомендаціями, насамперед, щодо створення безпечних умов здобуття вищої освіти, забезпечення доступності та безперервності навчання в регіонах України з різною безпековою ситуацією. З урахуванням рекомендацій Уповноваженого, МОН разом з Комітетом Верховної Ради України з питань освіти розробили шляхи мінімізації проблем, які виникли на території, де ведуться (велися) бойові дії або які тимчасово окуповані Російською Федерацією (далі – росія). До таких, зокрема належать – акумулювання наукового співробітництва, навчальних програм, матеріально-технічної бази закладів вищої освіти.

Наразі, МОН створено веб-портал «7 мільйонів дітей війни в Україні», на якому публікується оперативна інформація про кількість руйнувань, завданих українським ЗВО внаслідок повномасштабної агресії росії щодо України. За інформацією МОН – 2789 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, з них – 337 зруйновано повністю. Зокрема в Кіровоградській області пошкоджено 9 закладів освіти, із них: дитячих садочків – 3; шкіл – 2; ЗФПО – 1; закладів позашкільної освіти – 2 [18].

У контексті зазначеного вище є необхідність відразу пояснити, що актами реагування Уповноваженого відповідно до статті 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України» [14] є:

подання Уповноваженого – акти реагування до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадових та службових осіб щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина;

конституційне подання Уповноваженого – акти реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України чи Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статей 13, 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [14] та статей 40, 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» [19].

Щодо конституційного подання Уповноваженого у сфері вищої освіти, то таких актів реагування за період існування інституції не було (з 1998 року). Разом з тим, Конституційним Судом України розглядалися справи стосовно відповідності певних положень Закону України «Про вищу освіту» Конституції України (конституційності).

Так, Конституційним Судом України у справі від 7 липня 2004 року N 14-рп/2004 розглядалися питання про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу [20]; у справі від 04 березня 2004 року № 5-рп/2004 (про доступність і безоплатність освіти) надано офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України. Стосовно доступності вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, Суд зазначив, що вона полягає у створенні державою відповідних умов, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності, профілю навчання [21]; у справі від 20 грудня 2017 року № 1-5/2017 щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» заборонено очолювати вищі навчальні заклади (в тому числі як виконувач обов'язків) людям, які підпадають під дію частини третьої статті 1 Закону України «Про очищення влади» [22].

У вирішені такого роду питань, як свідчить практика, Уповноважений обмежувався роз'яснювальними заходами. Всього на офіційному сайті Уповноваженого у розділі «Роз'яснення та рекомендації. Захист соціальних прав» працівниками Секретаріату тричі надавалися роз'яснення щодо порушених прав і свобод на вищу освіту під час війни, зокрема щодо реалізації права на вступ до закладів вищої освіти вступниками у 2022 році та порядку здобуття або продовження здобуття вищої, фахової передвищої (на конкурсних засадах) та професійно-технічної освіти особами, які проживають на тимчасово окупованій території України [23].

За результатами проведеного нами альтернативного моніторингу проєктів національних законів щодо реалізації права на вищу освіту встановлено, що станом на початок грудня 2022 року на розгляді Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій знаходиться 39 законопроектів щодо яких Комітет є головним виконавцем, із них 6 – стосується реалізації права на вищу освіту у період воєнного стану (таблиця 1) [24].

Таблиця 1. Проєкти законів щодо захисту права на вищу освіту у період воєнного стану та які знаходяться на розгляді Комітету Верховної Ради України (станом на 01 грудня 2022 року)

Номер/дата реєстрації	Назва проєкту закону	Мета проєкту закону
№7633 від 04.08.2022	«Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності»	Розроблення механізмів захисту освітньої та наукової сфер в Україні від пропаганди та поширення шовіністичної загарбницької геополітичної доктрини «руського міра» через наукові дослідження, академічні тексти та джерела інформації у цих сферах. Зокрема, щодо посилення на авторів з росії; посилення українських науковців на власні праці, видані до 2014 року російською мовою; поширення використання джерел інформації юридичних осіб, кінцевими бенефіціарами яких є фізичні або юридичні особи держави агресора.

Продовження таблиці 1.

Номер/дата реєстрації	Назва проекту закону	Мета проекту закону
№ 7658 від 11.08.2022	«Про інноваційні парки»	Забезпечення розвитку економіки України інноваційним шляхом – завдяки створенню наукових та технопарків. Така сфера діяльності тісно пов'язана з функціями університетів, науково-дослідних інститутів тощо. Наприклад, технопарк «Київська політехніка» є складовою власне наукового парку «Київська політехніка».
№ 7718 від 30.08.2022	«Про внесення змін до деяких законів України щодо надання права обіймати посади науково-педагогічних працівників у закладах фахової передвищої освіти»	Забезпечення правових підстав обіймати посади науково-педагогічних працівників у закладах фахової передвищої освіти, можливість отримання ними вчених звань професора та доцента.
№ 8050 від 19.09.2022	«Про внесення змін до статті 42 Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення демократичних засад управління закладами вищої освіти»	Систематична ротація керівників закладів вищої освіти як запорука подальшого розвитку таких закладів, впровадження нових ідей, передового досвіду, свіжих думок тощо.
№ 8118 від 10.10.2022	«Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» щодо Національного фонду досліджень України»	Усунення законодавчих неузгодженостей, що стосуються забезпечення ефективної участі Фонду у міжнародному науково-технічному співробітництві та незалежної наукової і науково-технічної експертизи проектів, удосконалення процесу відбору, наповнення вакансій членів наукової ради Фонду шляхом заміщення вакансій без проведення додаткового конкурсу, що особливо актуально в умовах воєнного стану.
№ 8228 від 24.11.2022	«Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань завершення 2022/2023 навчального року та прийому до закладів фахової передвищої та вищої освіти у 2023 році»	Спрощення процедур завершення 2022/2023 навчального року в школі, а також зміна формату конкурсного відбору на навчання дітей до закладів фахової передвищої та вищої освіти.

До кожного із зазначених проєктів законів сформована і направлена за належністю Позиція Уповноваженого щодо відповідності проєкту закону положенням Конституції України. До речі, Позиція Уповноваженого має такий остаточний висновок: про підтримку проєкту закону без зауважень; про підтримку проєкту закону за умови врахування зауважень та пропозицій; про не підтримку проєкту закону з обґрунтованим висновком і пропозиціями Уповноваженого [25].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Доведено, що право на вищу освіту за своєю природою належить до конституційного, оскільки забезпечене і гарантоване державою (статті 3, 22, 64, 102 Конституції України), має підвищений рівень захисту з боку держави (статті 24, 55 Конституції України), є невідчужуваним (стаття 21 Конституції України) та належить кожному (стаття 53 Конституції України). Водночас, на період дії правового режиму воєнного стану це право може обмежуватися. Така юридична природа конституційного права на вищу освіту вимагає особливого підходу до здійснення парламентського контролю за його додержанням.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є інститутом, який має винятковий конституційний статус у здійсненні парламентського контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина на вищу освіту, оскільки даний вид контролю:

здійснюється на постійній основі за різноманітними формами контролю – моніторинг (безпосередній і дистанційний), перевірка, опитування, експертний аналіз чинного законодавства та проєктів законів тощо;

передбачає безперешкодне відвідування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установи, організацій незалежно від форми власності, бути присутнім на їх засіданнях та ознайомлюватися з документами, у тому числі тими, що містять інформацію з обмеженим доступом, включаючи справи, які знаходяться в судах;

відбувається за участю представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних, думка яких враховується при підготовці актів реагування Уповноваженого

передбачає можливість, у разі виявлення випадків порушення прав і свобод людини і громадянина, відкриття провадження за гнучкою і неформальною процедурою;

може завершуватися таким актом реагування, як Конституційне подання Уповноваженого з метою вирішення питання про відповідність законів України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України у сфері вищої освіти Конституції України (конституційності).

Література

1. Андрусишин Б. Освітнє право в процесі його становлення і розвитку. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: зб. наук. Праць*. 2010. С. 124–129.

2. Альонкін О. А. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як гаранта забезпечення суб'єктивного права особистості. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 107–114.

3. Антонова О. Р. Суб'єкти здійснення контролю за виконанням сімейної політики та захисту інтересів сімей в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток: елект. наук.-фах. видання*. Дніпро. 2018. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua>. (дата звернення : 10.01.2023).

4. Антонова О. Р. Забезпечення прав і свобод членів сім'ї як суб'єктів конституційно-правових відносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро. 2018. № 2. Том 1. С. 21–25.

5. Банах С. В. Контрольно–наглядові функції омбудсмана в країнах сталої демократії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3. Т. 1. С. 102–106.
6. Боняк В. Структура механізму охорони прав і свобод людини: плюралізм наукових підходів. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 11 березня 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 60–63.
7. Журавська О. В. Роль людської гідності в системі засад права. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави*. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року). Хмельницький. 2018. 411 с.
8. Красняков Є. Державна політика в галузі освіти України в контексті реалізації освіти для демократичного громадянства і прав людини. *Віче*. 2011. № 13. С. 23–25.
9. Кузьма Т. М. Інститут омбудсмана: процес становлення і сутність. *Слов'янський вісник: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 11. С. 193–197.
10. Кулініч О. Конституційне право на освіту в об'єктивному та суб'єктивному значенні. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 31–36.
11. Курко М. Н. Розвиток гарантій права на освіту в Україні. *Наше право*. 2010. № 4. С. 145–152.
12. Чулінда Л.І., Слущка О.С. Порушення прав людини під час війни в Україні. *Modern problems in science*. XIX International scientific and practical conference. Vancouver : Canada, 2022. С. 269–271.
13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97> (дата звернення : 10.01.2023).
15. Про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція Ради

Європи від 04.11.1950р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_00 (дата звернення : 10.01.2023).

16. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 рік (Розділ 4 «Соціальні, економічні та культурні права») URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schorichna-dopovid-2021.pdf> (дата звернення : 10.01.2023).

17. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Моніторинг додержання права на доступ до професійної, фахової передвищої та вищої освіти в умовах воєнного стану, зокрема на території невідконтрольній Україні URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prava-na-dostup-do-profesijnoyi-fahovoyi-peredvishchoyi-ta-vishchoyi-osviti-v-umovah-voyennogo-stanu-zokrema-na-teritoriyi-nepidkontrolnij-ukrayini (дата звернення : 10.01.2023).

18. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. «7 мільйонів дітей війни в Україні» URL : <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення : 10.01.2023).

19. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.17 р. № 2136-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення : 10.01.2023).

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) Справа № 1-14/2004 від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text> (дата звернення : 10.01.2023).

21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) Справа № 1-4/2004 від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#Text> (дата звернення : 10.01.2023).

22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту»_Справа № 1-5/2017 від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text> (дата звернення : 10.01.2023).

23. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Розділ «Роз'яснення та рекомендації. Захист соціальних прав» URL : <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/rozyasnennya-ta-rekomendaciyi> (дата звернення : 10.01.2023).

24. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законотворча діяльність в комітетах Верховної Ради України. Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/commBillProcIdMain/5288?current=1> (дата звернення : 10.01.2023).

25. Порядок підготовки структурними підрозділами Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини проєктів нормативно-правових актів, проєктів позицій до нормативно-правових актів, розроблених суб'єктами нормотворення : Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 04.03.2020 р № 26.15/20 URL :

<https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/pro-nashu-robotu/organizacijno-rozporyadchi-dokumenty/metodichni-rekomendaciyi/poryadon> (дата звернення : 10.01.2023).

References

1. Andrusyshyn, B. (2010), “Educational law in the process of its formation and development”, *Derzhava i pravo u svitli suchasnoi iurydychnoi dumky : zb. nauk. Prats'*, pp.124–129.
2. Al'onkin, O. A. (2018), “Activities of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine as a guarantor of ensuring the subjective right of an individual.”, *Naukovyj visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 1, pp. 07–114.
3. Antonova, O. R. (2018), “Subjects of control over the implementation of family policy and protection of the interests of families in Ukraine”, *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elekt. nauk.-fakh. Vydannia*, vol. 3, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua> (Accessed: 10 January 2023).
4. Antonova, O. R. (2018), “Control and supervisory functions of the ombudsman in stable democracies”, *Aktual'ni problemy vitchyznianoï iurysprudentsii*, vol. 3, no 1, pp. 21–25.
5. Banakh, C. V. (2014), “Control and supervisory functions of the ombudsman in stable democracies”, *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 3, no. 1, pp. 102–106.
6. Boniak, V. (2022), “The structure of the mechanism of protection of human rights and freedoms: pluralism of scientific approaches”, *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty*, materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. Konf [International and national security: theoretical and applied aspects: materials of the VI International. science and practice conf.], DDUVS, Dnipro, Ukraine, pp. 60–63.
7. Zhuravs'ka, O. V. (2018), “The role of human dignity in the system of principles of law”, *Liuds'ka hidnist' i prava liudyny iak osnova konstytutsijnoho ustroiu derzhavy*, Zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii

[Human dignity and human rights as the basis of the constitutional system of the state. Collection of theses of the International Scientific and Practical Conference], Khmel'nyts'kyj, Ukraine.

8. Krasniakov, Ye. (2011), “State policy in the field of education of Ukraine in the context of the implementation of education for democratic citizenship and human rights”, *Viche*, vol. 13, pp. 23–25.

9. Kuz'ma, T. M. (2011), “The Institute of the Ombudsman: the process of formation and essence”, *Slov'ians'kyj visnyk : zb. nauk. prats'*, vol. 11, pp. 193–197.

10. Kulinich, O. (2014), “The constitutional right to education in an objective and subjective sense”, *Yurydychnyj visnyk*, vol. , pp. 31–36.

11. Kurko, M. N. (2010), “Development of guarantees of the right to education in Ukraine”, *Nashe parvo*, vol. 4, pp. 145–152.

12. Chulinda, L. I. and Sluts'ka, O. S. (2022), “Human rights violations during the war in Ukraine”, Modern problems in science. XIX International scientific and practical conference, Vancouver, Canada.

13. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), “The Constitution of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 10 January 2023).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The law of Ukraine, “On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 10 January 2023).

15. Council of Europe (1950), The law of Council of Europe, “Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_00 (Accessed: 10 January 2023).

16. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (2021), “Annual report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the state of observance and protection of human and citizen rights and

freedoms in Ukraine for 2021 (Chapter 4 "Social, economic and cultural rights)", available at: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schorichadopovid-2021.pdf> (Accessed: 10 January 2023).

17. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (2022), "Monitoring the observance of the right to access to professional, professional pre-higher and higher education in conditions of martial law, in particular in the territory not under the control of Ukraine", https://ombudsman.gov.ua/news_details/monitoring-doderzhannya-prava-na-dostup-do-profesijnoyi-fahovoyi-peredvishchoyi-ta-vishchoyi-osviti-v-umovah-voyennogo-stanu-zokrema-na-teritoriyi-nepidkontrolnij-ukrayini (Accessed: 10 January 2023).

18. Ministry of Education and Science of Ukraine (2023), "7 million children of war in Ukraine", available at: <https://saveschools.in.ua/> (Accessed: 10 January 2023).

19. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The law of Ukraine, "On the Constitutional Court of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (Accessed: 10 January 2023).

20. Constitutional Court of Ukraine (2004), "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 56 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the second paragraph of the first part of Article 39 of the Law of Ukraine "On Higher Education" (the case on the maximum age of a candidate for the position of head of a higher educational institution) Case No. 1-14/2004 dated July 7, 2004 No. 14-pn/2004", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04> (Accessed: 10 January 2023).

21. Constitutional Court of Ukraine (2004), "The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 50 People's Deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of the third part of Article 53 of the Constitution of Ukraine "the state ensures the availability and free of charge of preschool, full general secondary, vocational and

technical, higher education in state and communal educational institutions" (case on accessibility and free education) Case No. 1-4/2004 dated March 4, 2004 No. 5-рп/2004", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04> (Accessed: 10 January 2023).

22. Constitutional Court of Ukraine (2017), "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 49 people's deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 7 of the second part of Article 42 of the Law of Ukraine "On Higher Education" Case No. 1-5/2017 dated December 20, 2017 No. 2- r/2017", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17> (Accessed: 10 January 2023).

23. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (2022), available at: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/rozyasnennya-ta-rekomendaciyi> (Accessed: 10 January 2023).

24. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/commBillProcIdMain/> (Accessed: 10 January 2023).

25. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (2020), "The order of preparation by the structural subdivisions of the Secretariat of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine of draft legal acts, draft positions to normative legal acts developed by the subjects of rule-making: Order of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 03.04.2020 No. 26.15/20", available at: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/pro-nashu-robotu/organizacijno-rozporyadchi-dokumenti/metodichni-rekomendaciyi/poryadon> (Accessed: 10 January 2023).

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023 р.